

MOZAIKKOCKÁK GACHAL ÉLETÉBŐL

Német forrás adatai

KARL STERLEMANN a németországi Bad Nauheimben 1988-ban megjelentette a volt Jugoszlávia területén működő református egyház történetét.⁷⁴ A magyar vonatkozásokkal is részletesen foglalkozik, több helyen idézi Gachal Jánost is. Érdekes mozaikkép alakul ki mártírunkról azon szövegrészek egymás mellé rakásával, amelyekben a szerző őt emlegeti. Néhány szövegrészt szó szerint idézünk, más helyeken saját szövegezéssel veszünk át tőle adatokat, leírásokat, amelyeket ugyancsak a saját értesüléseinkkel kiegészítve egységes szöveggé közzük.

„A pancsovai lelkési hivatal egy további, 1916-ból eredő írásában Gachal János esperes a püspökéhez fordul. Ebben úgy látja, hogy eljött az ideje elkezdni a Szerbiában lévő Református Egyház megszervezésének és igazgatásának előmunkálatait. Kérte a püspökétől az erre vonatkozó meghatalmazást és egy a katonai hatalomtól kiállított tartós igazolványt.”⁷⁵

Az idézet nem érthető másként, mint hogy a frontot megjárt Gachal tábori lelkész úgy vélte, a Református Egyház megvetheti a lábát az akkori Szerbiában. Ekkor ugyanis már a háború harmadik évében járunk, Szerbia egy esztendeje megszállás alatt áll, s nem lehet látni, mi lesz majd a folytatás.

Nincsen rá bizonyíték, de Gachal minden valószínűség szerint a szerb fronton szolgálta le azt az egy esztendőt, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy tábori lelkészként tevékenykedett. Erre utal az egyik színdarabjának könyvünkben idézett egy jelenetében elmesélt történet, melynek helyszíne egy szerbiai falucska.

⁷⁴ Karl Sterlemann: Studien zur Kirchengeschichte der Reformierten Christlichen Kirche in Jugoslawien, Kroatien und Südungarn (von der Ansiedlungszeit bis 1944) Az idézett szövegrészeket Pogányné Fertner Margit fordította.

⁷⁵ I. m. 88. o.

Bizonyosra vehető, hogy Gachal a saját élményét dolgozta fel. Belgrádot, Szerbia fővárosát 1915 októberében szállta meg az osztrák–magyar és a német hadsereg, majd a katonák végigvonultak az egész országon, üldözve a szerb királyi hadsereget; ha helyes a feltételezésünk, Gachal is ott volt a rá bízott egységben a katonák között. Ekkor érlelődhetett meg benne a gondolat, hogy a megszállt területen vállalhatna lelkesítő szolgálatot. Miután hazatért, megtette a kezdő lépéseket elképzelésének végrehajtására. Ezért van szüksége a „tartós katonai igazolvány”-ra. Feltételezésünkre az is bizonyíték, amivel korábban már szintén foglalkoztunk: bő egy évtizeddel az után, hogy létrejött a hatalmas kiterjedésű délszláv állam – kezdetben Szerbia, Horvátország és Szlovénia (SHS), majd mintegy évtizednyi létezés után Jugoszláv Királyság néven szerepelt –, ő leutazik az akkoriban Dél-Szerbiának nevezett Macedóniába, s a Vardár folyó völgyébe telepített torontálvásárhelyiekből megszervezi a gyülekezetet. Gachal értékelése szerint nem is csupán gyülekezet, hanem – amint korábban őt magát idéztük – a „Macedóniai Magyar Református Egyházat Sopot központtal”.

„Miután a Keleti esperesség akkori esperese, Gachal János, az akadályok dacára részt vett a Zomborban, 1943. január 28-án megtartott utolsó zsinaton, amelyen bekövetkezett a hajdani Jugoszláviai Református Egyház feloszlata, elkezdődött az egyházi élet mulasztásainak bepótlása. A most már püspökké kinevezett Gachal János elnökletével és Kossa Tibor főgondnokkal egybehívták Nagybecskereken, 1943. december 28-ára a Református Egyházkerület évi zsinatát.

Isten szavát a közös [zsinati – M. M.] istentiszteleten Békássy Zoltán, verseci esperes hirdette. A püspök és világi helyettese megköszönték a községektől egybehangzóan megadott bizalmat. Ettől a bizalomtól bátorítva akarták minden körülmények között a lelkipozítás szolgálatát továbbvezetni mind a Bánságban, mind Szerbiában, a községekben, fiókegyházakban és a diaszpórában is. A püspöki jelentés magába foglalta a községekben tett látogatásait, és azok állapotát, melyet kielégítőnek ábrázolt. Fájónak értékelte a városok lélekszámának csökkenését, mivel azok már 25 éve nem kaptak utánpótlást sem papokból, sem egyházi tisztviselőkből.

*Fájdalmasan érintette a lélekápoláshoz szükséges irodalom hiánya is. Hálával említi Ágoston S. püspököt és annak munkatársait is, akik szüntelenül gondoskodtak utánpótlásról magyar bibliákból, énekeskönyvekből és vallási tankönyvekből.*⁷⁶

A idézetben említett akadályok alatt azt kell érteni, hogy a Bánságból csak német katonai engedéllyel lehetett utazni a bácskai területre, s az engedély beszerzése 1943 végén már egyre nehezebb volt, részint az általános hadiállapotok, részint pedig amiatt, hogy elsősorban a Bánságban működő német, részint azonban a bácskai magyar hatóságok is minden hasonló Bánság és Bácska közötti utazásban a partizán tevékenység terjedésének és a kommunista propaganda erősödésének veszélyét látták. Ez volt az oka annak, hogy csak nehezen adtak rá engedélyt. Mint alább majd látni fogjuk a további idézetekből, e nehézségekhez hozzájárult még egy harmadik is, amely kimondottan Gachal személyéhez kötődött. A püspökválasztás ugyanis a német hatóság előzetes beleegyezése nélkül történt.

*„Minden keresztyén egyház papjai és tanítói, akik nem menekültek el a községük lakosaival, be lettek zárva és meg lettek alázva. Így a már említett Gachal Jánost Debelyacsáról és Thomka Károlyt Vojlovicáról [Hertelendyfalva] az 1944 novemberének szörnyű éjszakáin elhurcolták és többé nem tértek vissza községükbe.”*⁷⁷

Megállapíthatjuk, hogy az igen lelkiismeretes kutatásokat végző és pontosan fogalmazó szerző ebben az 1988-ban megjelentetett könyvében is majdnem csupán annyit tud Gachal sorsáról, mint amennyit ebben a mondatban rögzít. A későbbiekben valamivel többet említ egy tanúra hivatkozva. Lelkészünk tragikus sorsának lényegére – mint könyvünk előző oldalain is láthattuk – csupán az 1990-ben induló kutatás során kezdett fény derülni, ám még ekkor is kizárólag a helybéli emlékezőktől szerzett értesülésekre lehetett támaszkodni. És még napjainkban is csak arra. Úgy tehát, ahogyan Sterlemann tette jó húsz évvel korábban.

Könyvében a szerző fontos adatokat közöl a bánzági részek reformátusságáról. Adatai szerint a Református Egyház kb. 11 000 hívője (1942) majdnem kizárólag magyar volt, illetve annak érezte magát. A nyolc bánzági egyházközségnek és a szórványaiknak,

⁷⁶ U. o., 104. o.

⁷⁷ U. o., 112. o.

valamint Belgrádnak saját esperessége volt, ez képezte a Keleti Egyházmegyét mint a Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyházának alkotórésze. Esperesként 1933-tól kezdve működött benne Gachal János, a legnagyobb községnek, Debelyacsának a lelkésze. A gondnok Magyarai Kossa Tibor pancsovai mérnök volt. A püspöki hivatalt 1943-ig a Feketicsten (Bácsfeketehegy, Bácska) szolgáló Ágoston Sándor látta el.

A szerző azt is közli, hogy 1943-ban a német lutheránusok példájára Gachal személyében Bánátban a kálvinisták szintén saját püspököt választottak, akit – mint ismételten közli – 1944 novemberében tartóztattak le. Megemlíti még, hogy egy keltezés nélküli (1944. dec. v. 1945 eleje) kiadvány, a Magvető c. egyházi lap szerint „*Gachal Jánost novemberben hurcolták el... Csak kevés remény van rá, hogy visszatér.*” Megjegyzi még, hogy egy korabeli jugoszláviai tanú szóbeli beszámolója alapján Gachalt 1944 novemberében letartóztatták és *kínózták, aminek következtében meghalt* [Kiemelés: M. M.]. Ez az állítás egybevág azzal, amit Bakator Istvántól idéztünk, hogy ugyanis az akkor kivégzett két személy közül az idősebbik már kiszenvedett, a fiatalabb pedig még kínlódik. A szerző szerint a letartóztatás okaihoz tartozott az, hogy kollaborált a német és a magyar katonákkal, ő, Gachal, ugyanis mind a német mind pedig a magyar katonának lelkipandozást nyújtott. Érdekes tényként szól a szerző arról, hogy nézeteltérések támadtak a bánási német és magyar hivatalok között, s ezt Berlin nem jó szemmel nézte. A bánási németek ugyanis ekkoriban már erősen hajlottak a magyarokhoz. Aki ugyanis magyarnak vallotta magát, az mentesült a bánási német katonaköteles férfiakra kötelező, az SS-ben letöltendő szolgálat alól. A magyarrá minősülésnek persze más módja is volt, nem kizárólag az, hogy a magyar egyházi gyülekezethez tartozónak nyilvánítja valaki magát. Be lehetett iratkozni a Magyar Közművelődési Szövetségbe, ez ugyanúgy a magyarságot bizonyította. Ezzel ugyanis elkerülhető volt az is, hogy a bánási német eredetű személy családotul beiratkozzon a Kulturbundba.

A szerző foglalkozik azokkal a bonyodalmakkal, amelyek az új egyházi kerület létrehozásából, illetve Gachal püspökké választásából adódtak. E bonyodalmaknak nem csekély nemzetközi vonatkozásai is voltak. Megállapítása szerint a döntő lökést Gachal

püspökké választásához az 1943. január 28-án Zomborban tartott zsinat adta meg. Azon a debelyacsai esperes is részt vett. Rövidesen utána feltűnés nélkül megválasztották a bánsági reformátusok püspökévé, ami egyben az egyházi önállósítást is jelentette.

A német hatóságok nem tudtak erről. Csak akkor lettek figyelmesek, amikor Gachal 1943 februárjában egy Budapestre szóló kiutazási engedélyért folyamodott. Megokolásként említette, hogy mint újonnan választott püspöknek a most már önállóvá vált Bánáti Református Egyház finansziális és egyházi ügyeit kell rendeznie. Csak ezzel kapcsolatban és késéssel – 1943 márciusától – jelentette be Gachal a püspökválasztást a polgári és a katonai hatóságoknak, s ekkor kérte csupán a katonai közigazgatásnál, valamint a szerb kormánynál ehhez a jóváhagyást.

A kiutazási kérelemről tehát már értesült Berlin, és iparkodott az országban is információkat szerezni Gachalról, s ezeket Belgrádban ellenőriztette. Bár mutatkozott hajlam a kész tényeket elfogadni, mégsem ez történt. Egy Belgrádban megtartott megbeszélésen a magyar külügyminisztérium képviselője azt közölte, hogy a magyar hatóságok sem tudtak az egyházban történt változásokról. A német hatóságok ebből arra következtettek, hogy sem a magyar kormányt, sem a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetséget nem érdekli a püspökké választás. Ezt igazolni látszik az, hogy mind a szerb, mind a német állami hivatalok, valamint a BMKSz is ellenvetés nélkül tudomásul vették Gachal kiutazásának a megtagadását.

A kiutazási engedély megtagadása egyébként már előbb megtörtént. Az SD [Sicherheitsdienst, Sicherheitsdienst des Reichsführer SS – Biztonsági Szolgálat – M. M.] nyújtott ehhez támogatást. A Szolgálat szerint ugyanis Gachal nem megbízható, ezen felül zsidókeresztelést végzett, s a bánsági magyar aktivisták jellegzetes képviselőjének számít.

1943 májusában végül döntöttek a német hatóságok, hogy „*az önhatalmúlag megvalósított egyházi választásokat utólag nem kell elismerni*”. Formai megokolásnak felhozták, hogy a püspökválasztás érvényes jogalap nélkül történt. Ugyanis Gachal bizonyította, hogy ez az eljárás a „Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyház” előírásai szerint szabályosan történt meg. Német oldal-

ról az ellenkező véleményt vallották, ugyanis a jugoszláv állam végével az egyházi előírások érvényessége is megszűnt.

Még érthetőbben: csak a hatóságok engedélye lehet a járható út. Ez viszont nincs meg. A katonai közigazgatás utasította a nagybecskereki körzeti parancsnokságot egy ilyen tartalmú rendelkezés továbbítására. Ebben az értelemben kellett értesíteni a szerbiai kormányt is.

Konkrét következménye nem volt ennek a tilalomnak, így Gachal püspöki minőségben 1943 októberében meglátogatta a verseci református községet, és ez alkalommal az ottani BMKSz-nek üdvözlő fogadást rendezett. Itt egy egészen furcsa, a német katonai hatóságokra nem, de Gachal népszerűségére annál jellemzőbb eset történt. A fogadáson ugyanis az ottani német helyőrség tisztjei is részt vettek. Ez azt jelenti, hogy Gachal olyan tekintélynek örvendett a helyben szolgáló német tisztek előtt, hogy szemet hunytak a hivatalos hatósági álláspont felett, s megadták Gachalnak a püspöknek kijáró tiszteletet. Véres háborúk idején nem sok hasonló példát találunk. Szintén püspöki szerepben Kossa főgondnokkal 1943. december 28-án Becskereken – tehát a Bánság székvárosának tekintett városban, a német polgári és katonai hatóság szeme előtt – megnyitotta a Bánáti Református Egyház évi közgyűlését. Az ellenkezések és a nemtetszés csendes kinyilvánítása ellenére a pénzügyi támogatás a szerb kormány részéről tovább is folyt, sőt megduplázódott. Azt is jó lenne tudni, vajon ehhez volt-e köze annak a gachali magatartásnak, hogy szerb nemzetiségűeknek is hamisított menlevelet.